

Levoča, dějiny a památky města

BARBORA VEČEŘOVÁ

Úvod

Levoča je jedním z nejvýznamnějších měst Slovenska. Může se pochlubit bohatou historií, která je dodnes připomínána jak historickým centrem s množstvím architektonických památek, tak množstvím archiválií ve zde sídlícím Státním oblastním archivu, které poukazují na výjimečné postavení Levoče neprve jako hlavního města spišských Sasů, města s obchodními právy rozsáhlé působnosti, pak jako sídlo župní organizace a v 19.století jako centrum slovenské vzdělanosti. Vrátime-li se zpátky k památkám, není na škodu si připomenout, že právě v levočském farním kostele svatého Jakuba je uístěn nejvyšší gotický oltář, přičemž kostel stojí na největším obdélníkovém náměstí tohoto typu (o poměru stran 3:1) v Evropě. Cílem této práce je seznámení s historií města Levoče a jeho nejvýznamnějšími památkami.

Název Levoča

Poprvé se Levoča v pramenech objevuje jako Leucha roku 1249. Tento název byl také používán v souvislosti s Levočským potokem, levým přítokem řeky Hornád. Ve tvaru více připomínajícím dnešní název je Levoča zmiňována až v 15.století (zapsáno jako Levocz nebo Levocha). Německým ekvivalentem je pak Leutschau nebo Leutsch, maďarským Lőcse, latinským Leucovia, Leutschovia. Tyto termíny údajně pochází z původního slovanského názvu. Levočský kronikář Gašpar Hain při svém bádání došel ke dvěma tezím. První se přiklání k převzetí řeckého výrazu „leukos“, který v překladu znamená bílý. Nelze to však historicky prokázat. Podle druhé teze vznikl název z pokřiku „Leut schaut“, který varoval před hrozícím tatarským útokem při stavbě Levoče. Toto tvrzení posloužilo jako základ Hainově legendě o vzniku Levoče. V písemných dokumentech můžeme Levoču hledat pod názvy Leuche, Luche, Lyuche, Lywcha, Laucha, Luchsa, Leuchza. Další možností je, že pojmenování města pochází z německého leutsch, läutsch, leutsche, lutsche, lötsch, lätsche, leitsche – tímto se označoval pes. Předpokládá se, že Levoča byla „villa caniferi“, tedy obcí královských psovodů. Jinde je název překládán jako bystřina nebo levý potok.¹

---

¹ SUCHÝ, Michal, Dejiny Levoče I, Košice, 1974, s.39-41

Nejstarší období osídlení

Nejstarší archeologické nálezy na území města pocházejí z 9.století.² Na místě zvaném Katzwinkel (Kacvín) pak měla být slovanská osada s románským kostelem z 12.století. Tímto kostelem, vybudovaným roku 1117, byl kostel svatého Ducha, na jehož místě u Košické brány dnes stojí barokní kostel minoritů.³ Další osada, podobná této, se nacházela směrem na dnešní Spišskou Novou Ves, pod vyvýšeninou později nazvanou Stará Levoča (Alte Leutsch). Vlivem německé kolonizace vznikla z těchto osad ve 13.století Levoča jako hlavní město Společenstva spišských Sasů. Při takovém privilegovaném postavení měla podobné výsady jako svobodná královská města jako je například samospráva, osobní svoboda obyvatel, právo těžít rudu, lovit, užívat vlastní právo, vykonávat řemeslo a obchodovat.⁴

Uspořádání města

V Levoči jsou doložené dva typy měšťanského práva. Prvním je tzv.plné měšťanské právo, které získávali obchodníci, řemeslníci, rolníci, zkrátka osoby, jejichž obživa závisela jen na nich nebo příslušníci inteligence jako učitelé, lékaři a notáři. Mohli být voleni do městské samosprávy. Druhé právo tzv. malé získávali námezdní pracovní síly. Takoví lidé se nemohli stát členy širší městské rady ani nemohli získat pozici rychtáře.

Do širší městské rady se mohl dostat každý měšťan s plným měšťanským právem, do městského senátu už jen ten, který byl členem městské rady. Rychtářem mohl být jen ten, kdo byl před tím zvolen do městského senátu. Tento stav trval do období rekatolizace. Širší radu tvořilo 48 měšťanů, kteří byli voleni za jednotlivé administrativně-správní obvody. Za každý obvod byli voleni čtyři měšťané. Širší rada volila ze svého středu tribuny. Pak volila užší městskou radu (senát) a rychtáře. V užší městské radě bylo 12 osob, tedy z každého „obvodu“ jeden člověk.⁵ Člen senátu měl na starosti svůj obvod a k tomu část lesa, patřící městu. Tyto funkce údajně vykonávali měšťané bez nároku na finanční honorář.

Levoča měla poddanské obce, které se dělily do tří skupin. První skupinou byly ty, které „ležely na městské půdě a zemi“ (Dvorce, Hradisko, Dlhé Stráže, Torysky, Uloža a další). Do druhé skupiny spadá Spišská Teplica a Vydrník jako „vesnice opata“, protože před tím patřili opatovi cisterciáckého kláštera v Báňském Štiavniku. Třetí skupinu, tzv. Skalu, tvořily Arnutovce, Klčov a Spišské Tomášovce. Levoča je získala jako zástavu v 2.polovině

---

² <http://www.levoca.sk/pamiatky.phtml?id5=12277> (shlédnuto 1.5.2013)

³ SUCHÝ, Michal, Dejiny Levoče I, Košice, 1974, s.43

⁴ CHALUPECKÝ, Ivan – RUSNÁK, Ernest, Levoča a okolie, Košice, 1985, s.6 -7

⁵ SUCHÝ, Michal, Dejiny Levoče I, Košice, 1974, s. 281

16.století od spišského probošta. Všechny tyto vsi platili Levoči různé dávky, včetně cenzu za užívání půdy.⁶

Levoča byla z počátku nejvýznamnější obchodem. Kromě obchodu měli ale výrazný podíl na rozvoji Levoče řemeslníci.⁷

V dobách největšího rozkvětu tu bylo 40 cechů. Mezi nimi byli kováři, bednáři, koláři, zedníci, tesaři a dále kožešníci, sedláři, cínaři, nožíři, zámečníci, umělečtí řemeslníci jako kameníci, zlatníci, řezbáři a malíři.⁸ Ke kontrole zboží byli každý rok zvoleni dva měšťané, kteří po přísaze každé čtyři týdny kontrolovali kvalitu zboží. Na každém výrobku, pokud to bylo možné, musela být značka výrobce, aby se v případě nekvalitního zboží dal viník bez výmluv potrestat. Dodnes jsou viditelné takovéto značky kameníků na zdivu farního kostela i minoritského kostela. Nejstaršími zachovanými levočským statuty jsou artikuly kovářského mistrovského cechu z roku 1470.⁹ O potvrzení žádali dva přísežní cechmíři Mikuláš Deckentisch a Valent Kraus za všechny ostatní členy cechu.¹⁰ Tovaryš, který se chtěl stát mistrem musel podstoupit zkoušku – musel okout jeden vůz, podkovat koně a zhotovit nějaký výrobek z kovu. Pak musel zaplatit při vstupu do cechu dukát, dát jeden dukát na vosk a čtyři pinty vína. Na závěr musel ještě vystrojit mistrovskou hostinu. Syn mistra při vstupu do cechu platil od všeho jen polovinu. Každý tovaryš musel před tím dva roky vandrovat. Další podmínkou bylo získání měšťanského práva. Fušeři nesměli ve městě pracovat ani prodávat zboží. Na cechovní shromáždění bylo zakázáno chodit ozbrojený. Nikdo se nesměl hádat a třískat do stolu. Kdo se něčím takovým provinil, musel zaplatit pokutu v podobě holby vína a za lhaní pintu piva. Dále se zakazovaly vzájemné pomluvy a posmívání. Za to hrozilo potrestání cechmistrem. Každý mistr musel pracovat výhradně ve vlastním domě. Nikdo nesměl jinému převzít učně nebo tovaryše.

Každý cech byl povinen na jarmarky ve dnech svatého Jakuba a svatého Havla postavit na stráž jednoho ozbrojence. Drobné spory se řešily v samotném cechu. Kdo by si hned stěžoval u radních, musel cechu zaplatit pokutu (u kovářského cechu konkrétně čtyři libry vosku).¹¹

Prakticky všechny cechy měly statuta stanovená tak, aby měli všichni stejné výchozí podmínky. To ale bylo podmíněno, limitovaným počtem tovaryšů a učňů i jinak, což

---

⁶ Tamtéž, s. 263

⁷ CHALUPECKÝ, Ivan – RUSNÁK, Ernest, Levoča a okolie, Košice, 1985, s.7

⁸ SUCHÝ, Michal, Dejiny Levoče I, Košice, 1974, s.75-76

⁹ V 70.letech 15.století vznikl v Levoči cech kovářských tovaryšů. Artikuly byly schváleny městskou radou roku 1476.

¹⁰ SUCHÝ, Michal, Dejiny Levoče I, Košice, 1974, s.79

¹¹ SUCHÝ, Michal, Dejiny Levoče I, Košice, 1974, s.80-81

způsobovalo nespokojenost některých mistrů s většími ambicemi. Kvůli tomu vznikly spory v kožešnickém cechu v letech 1516 – 1517, které popsal levočský kronikář Konrád Sperfogel. Byla podána stížnost v radě na tři spolumistry, kteří nedodržovali nařízení. Rada vydala roku 1517 zákaz mít víc než tři tovaryše a jednoho učně. Podle Sperfogla byla žalující strana brzdou hospodářského rozvoje města.¹²

Velký význam pro město měla rodina Thurzů. Ti zde získali měšťanské právo v druhé polovině 15.století a v zápětí se stali nejvýznamnějšími obchodíky a vlastníky dolů v Uhrách. Epitafy některých členů rodiny se nachází v chrámu svatého Jakuba.¹³ Dodnes se v Levoči dochoval Thurzův dům, postavený v renesančním slohu.

V 17.století bylo ve městě hlavní řemeslo. Nejpočetnějšími řemeslníky byli soukeníci, koželuzi a krejčí. Řemeslníci své zboží většinou i prodávali, což se střetávalo se zájmy obchodníků. Ti založili obchodnický spolek a vymohli si, aby každý, kdo chce ve městě prodávat, do něj musel vstoupit.

Do městské správy významně zasáhl municipální zákon z roku 1870. Levoča byla spolu s Kežmarkem a Gelnicí podřízena městskému hlavnímu županovi. V 48-členném městském zastupitelstvu se každé tři roky vyměnila jeho polovina (Funkční období bylo tedy stanoveno na 6 let). Roku 1887 se počet zvýšil na 70 (35 volených a 35 virilistů). Roku 1871 ztratilo město soudní pravomoc. Ta přešla na královský okresní soud.¹⁴

Počátky města

V roce 1241, po vpádu Tatarů, zde byla převaha německých kolonistů. Legenda z kroniky Joachima Leibnitzera pojednává o stavbě opevněného města Sasy směrem na Spišskou Sobotu, ale kvůli nedostatku vody a kamene byli Sasové nuceni přesunout se poprvé na místo dnešního Spišského hradu. Po druhé kvůli těm samým komplikacím znovu odtáhli na místo zvané „Městský vrch“, ale ani tam se neujali. Skončili pak na místě, kde dnes stojí Levoča.¹⁵

Nejstarší písemností, kde je zmíněna Levoča, je listina Bely IV., datovaná roku 1249. Pojednává se zde o obnovení donace Belova otce Ondreje II. Spišské kapitule, ve které jde především o obec Jablonov. Levoča je tu zmíněna pro upřesnění polohy. Bela IV. zároveň poslal na Spiš magistra Alberta Akuse a zvolenského župana Myku (Niku), aby na celé Spiši

---

¹² Tamtéž, s.83-84

¹³ Např. epitaf Alexeje Thurza († 1543)

¹⁴ CHALUPECKÝ, Ivan, Dejiny Levoče II, Košice, 1975, s. 41

¹⁵ SUCHÝ, Michal, Dejiny Levoče I, Košice, 1974, s.47-48

vymezili územní působnost jednotlivých správních celků.¹⁶ To je důkazem toho, že při německé kolonizaci evidentně docházelo ke sporům.

Poprvé je Levoča zmiňována jako hlavní město Společenstva spišských Sasů i celé Spiše, tedy „civitas provinciae capitalis“ v privilegii Štěpána V. z 24. listopadu 1271.¹⁷ Spišští Sasové byli tímto oprostěni od různých poplatků. Za to ale měli povinnost každý rok na svátek sv. Martina odevzdat 300 hřiven stříbra budínské váhy a v případě válečného ohrožení museli dodat 50 ozbrojených mužů. Na druhou stranu měly takové výsady jako právo na lov a rybolov nebo právo na těžbu dřeva. Mimo to mohli volit soudce (comes, comitem seu iudicem) ze svého středu. Ten soudil menší delikty a spory o pozůstalost podle saského práva. Na tyto záležitosti stačil sám, zatímco kvůli ostatnímu už zasedal spolu se spišským županem. Dvě třetiny peněz z pokut připadly županovi a zbývající třetina saskému soudci.¹⁸

Roku 1312 potvrdil Karel Robert Levoči výsady za zásluhy v boji proti Matuši Čákovi, Demeterovi a Omodejovcům.¹⁹ Z těchto výsad bylo nejdůležitější právo skladu jako záruka rozvoje obchodu. Všichni cizí kupci zde museli 15 dní setrvat a nabídnout své zboží a to i k prodeji ve velkém. Listinou Karla Roberta byli Levočané také osvobozeni od povinnosti dodat 50 ozbrojenců a vydržovat krále při pobytu na Spiši.²⁰ Roku 1323 byla Levoča oficiálně vyhlášena svobodným královským městem (taktéž Karlem Robertem). Pravděpodobně roku 1344 zaniklo Společenstvo spišských Sasů. Následoval po něm svaz 24 spišských měst, ve kterém ale Levoča nebyla. Levoča vstoupila do Pentapolis (Quinque civitates superiores), spolku pěti svobodných královských východoslovenských měst, ve kterém kromě ní byly Košice, Prešov, Bardejov a Sabinov. Těmto městům Zikmund Lucemburský potvrdil staré výsady a udělil nové.²¹ Ve spolku šlo také o společné řešení ekonomických a politických problémů. Například 19. dubna 1412 zástupci měst přijali společný zákon o vymáhání dluhů.²²

V roce 1419 byli obyvatelé Levoče osvobozeni od placení třicátka v celém Uhersku. Roku 1439 část uherské šlechty zvolila jako krále Vladislava II., za kterého se postavil i Kežmarok. Levoča zůstala na straně královny Alžběty.

---

¹⁶ Tamtéž, s.49-50

¹⁷ Tato privilegia byla potvrzena za pomoc Štefanovi V. v boji proti jeho otci Belovi IV. V jejich čele stál jako „magister de Leucha“ Hildebrand.

¹⁸ SUCHÝ, Michal, Dejiny Levoče I, Košice, 1974, s.53-55

¹⁹ Týká se to bitvy u Rozhanoviec.

²⁰ SUCHÝ, Michal, Dejiny Levoče I, Košice, 1974, s.56

²¹ HROMADOVÁ, Ludmila, Levoča.Pamiatková rezervácia, Bratislava, 1979, s.17

²² SUCHÝ, Michal, Dejiny Levoče I, Košice, 1974, s.60

Spor Levoče a Kežmarku

V roce 1400 Kežmarok spolu se Spišskou Novou Vsí podal k palatinovi stížnost na Levoču, která si uzurpovala právo skladu ve větší míře, než jaký měla nárok. Palatin potvrdil právo skladu Levoči (8.listopadu 1400). Právo skladu měla i jiná města a začala ho tvrdě uplatňovat proti sobě navzájem. V takto vyhocené situaci zasáhl král Zikmund potvrzením levočského právo skladu (22.ledna 1402), ale kupce z ostatních měst od tohoto práva oprostil. Od 17.dubna 1411 mohla ale Levoča uplatňovat právo skladu jak na cizí kupce, tak na domácí (se souhlasem krále Zikmunda).²³ Kežmarok si pak začal právo skladu přivlastňovat. Nakonec ho získal, když po vyplenění husitskými vojsky roku 1433 požádali jeho představitelé panovníka o potvrzení starých privilegií, která byla údajně zničena.²⁴ Mezitím ještě dne 1.dubna 1431 přepadli Levoču husitské oddíly (pod vedením polského šlechtice Dobeslava Puchaly). Město tento útok odneslo vypálením.²⁵ Ke konci roku 1530 měšťané z Kežmarku spolu s oddíly Jána Zápoľského pustošili levočské poddanské vesnice. Oddíly Ferdinanda I., usídlené v Levoči odešly tedy do poddanských vesnic. Toho využila druhá strana k napadení Levoče. Útok se ale podařilo odrazit. Koncem ledna došlo mezi měšťany Levoče a Kežmarku k otevřenému boji. Kežmarok to odnesl 16 mrtvými. Sedm osob bylo zajato a odvedeno do Levoče. V boji u Spišské Nové Vsi Levočané prohráli a museli zaplatit výkupné za více než sto zajatců. Od 12.září 1532 obléhal Levoču se svými oddíly Hieroným Laski, ale Levoča z tohoto boje vyšla vítězně. Na začátku roku 1533, kdy už byla obě města boji vyčerpána došel příkaz Jána Zápoľského, aby bylo uzavřeno příměří se spojenci krále Ferdinanda.²⁶ Na pomoc Levoči měly přijít vojenské oddíly. Ty dorazily v době příměří, vyjedli veškeré zásoby města a když odešli, Kežmarok zaútočil na levočskou državu Vydrník, který vydrancoval. To je považováno za poslední boj v tomto smyslu mezi Levočou a Kežmarkem.

Spor s Košicemi

Při sporu s Košicemi docházelo k odvádění kupců přes Levoču, které si Košičané nechtěli nechat líbit. Za vlády Vladislava II. bylo několik levočských kupců v Košicích okradeno a uvězněno. Král rozhodl spor tak, že Košičané museli vrátit zboží, ale už ne kauci ve výši 2000 florénů, kterou si vyžádali za propuštění Levočana Martina Thurzy z vězení. Levočanům bylo sděleno, že mají povolení obchodovat jen na Spiši a neměli právo putovat okolo Košic do

---

²³ Tamtéž, s.68 - 69

²⁴ Tamtéž, s.70

²⁵ Tamtéž, s. 107

²⁶ Tamtéž, s. 144 - 146

Vel'kého Varadína. To znamenalo omezení práv Levoče. Roku 1494 se konalo přešetřování celého případu, bylo ale neúspěšné.²⁷

Levoča v období reformace a následné rekatolizace

V první polovině 16.století se v Levoči šířilo luteránství a anabaptismus. Druhý reformační směr zde šířil Andrej Fischer od roku 1529. Nejprve byl vyhnán a potom zajat a odveden a Levoča musela pod hrozbou ztráty privilegií odevzdat spis, který Fischer předal městské radě.²⁸ Fischer se dostal na šibenici a jeho manželka byla odsouzena k smrti utopením. Žena opravdu zemřela při vykonání rozsudku, ale Fischer prý po několika hodinách ze šibenice spadl živý. Pravděpodobně ho zachránili Levočané. Díky tomu mohl nadále kázat. Po dalším pronásledování se Fischer údajně na nějaký čas uchýlil do Polska, v Levoči se pak objevuje jen nakrátko v roce 1534. Ve 40 letech se spišský probošt Ján Horváth rozešel s katolickou církví a urychlil tak postup luteránství na Spiši. Na konci 16. Století byla v Levoči převaha evangelíků.²⁹

Rekatolizace byla prováděna za vlády císaře Rudolfa II. který městům Pentapolitany poslal mandáty, které přikazovaly vrátit církevní majetek katolickému duchovenstvu. Pentapolis vyslala do Prahy k císaři delegaci, která ho měla přesvědčit o nutnosti odvolání rekatolizačních akcí a předat mu petici. Ta v jednáních neuspěla.³⁰ V září roku 1604 bylo rozhodnuto udělat z Levoče centrum rekatolizace Spiše (z rozhodnutí spišského probošta Martina Pethö). V roce 1703 za povstání Juraje Rákocziho nabyli převahy opět protestanti, ale už v roce 1710 museli vrátit farní kostel zpět katolíkům.

Při protihabsburském povstání Gabriela Bethlena se Levočané snažili vyhnout zpusťování města složením přísahy věrnosti (Košice 1619), ale povstalecká vojska i tak vyrabovala levočské majetky a okolní obce a měšťané ještě byli povinni je vyživovat. Vojsko bylo poraženo u Humenného dne 22.listopadu 1619. V Levoči se měla pak konat roku 1620 mírová jednání, kvůli nepřítomnosti palatina se však nekonala. Pak byl Bethlen na sněmu v Bánské Bystrici vyhlášen za uherského krále. Mírových jednání (7.ledna 1622 v Mikulově) se zástupci Levoče neúčastnili, protože místo politických jednání jim šlo více o obchodování. Když se to po jejich návratu domů provalilo, bylo jim určeno zaplatit tučnou pokutu, která byla následně snížena na minimální možnou částku za takovýto přečin.³¹

---

²⁷ Tamtéž, s.71

²⁸ Tamtéž, s. 153

²⁹ Tamtéž, s. 164

³⁰ Tamtéž, s. 170

³¹ SUCHÝ, Michal, Dejiny Levoče I, Košice, 1974, s. 187 - 188

Po uzavření Vídeňského míru složili zástupci Levoče přísahu věrnosti císaři (12.srpna 1624). Ani po uzavření míru neměla Levoča klid. Juraj Rákoczi totiž zabral levočské vinice a žádal za ně výkupné. V září 1626 se Levoča musela pod hrozbou vypálení opět přidat k Bethlenovu povstání a opět ji to nechránilo před drancováním.³² Dne 8.června složili zástupci města přísahu věrnosti Habsburkům a Levoča si mohla oddychnout od problému s povstaleckými vojsky. Pak se roku 1644 přes výzvu Ferdinanda III. přidává Levoča k povstání Juraje Rákócziho I. a poskytuje mu ozbrojence. Do Levoče doléhají zprávy o trestání přívrženců povstalců a po zjištění stanoviska okolních měst žádá Levoča Rákócziho o vojenskou pomoc. Když se palatin Eszterházy přiblížil k Levoči, byl přepaden oddíly druhé strany. Císařské vojsko se tak k Levoči ani nedostalo. Podle mírové dohody z roku 1645, uzavřené v Linci, připadla Levoča opět Habsburkům. V tom samém roce ji postihla epidemie cholery, která usmrtila přes 2000 lidí.³³

V 70.letech 17.století podstoupila Levoča násilnou rekatolizaci. Kostely měly být vráceny katolické církvi, rychtářem musel být zvolen katolík, v městské radě museli být také katolíci. Obyvatelstvo odmítlo vydat kostely, pod vojenským nátlakem na tento příkaz ale přistoupilo. Levočským evangelíkům se podařilo dosáhnout toho, že v městské radě musela být jen polovina osazenstva katolického vyznání. Částečně se spoléhalo na to, že do města vtrhne se svým vojskem Imrich Thököly a porazí císařskou posádku a vše se vrátí do původních kolejí. Ten však kolem města jen prošel. Následně v srpnu 1680 vyzval Thököly Levoču, aby se připojila k povstání, ale císařská posádka odmítla jakékoliv jednání. Proti tomu se Levočané vzbouřili. Když se o tom dozvěděl Thököly, odtáhl s vojskem pryč. Dne 21.srpna 1682 odešlo císařské vojsko z města a spolu s ním i mnozí katolíci. Levoča složila přísahu věrnosti Thökölymu. V Levoči se zdržovalo kurucké vojsko, to však městu nepomohlo při obléhání Leopoldovým vojskem, které město částečně vypálilo, načež 11.prosince Levoča kapitulovala. Vrátili se katolíci. Roku 1687 den po zvolení nové městské rady přišli císařští komisaři a výsledky voleb označili za neplatné. V městské radě měla být opět převaha katolíků.³⁴

Knihtiskařství v Levoči a další vývoj města

Prvním knihtiskařem v Levoči byl Svätopluk Fiol, který se roku 1491 dostal do konfliktu s inkvizicí a musel odejít z Krakova. K roku 1511 je doložen jako měšťan Levoče, kde v roce

---

³² Tamtéž, s. 192

³³ Tamtéž, s. 198

³⁴ Tamtéž, s. 220 - 221

1525 zemřel. Jeho rod pocházel z Neustadtu an der Eisch v Německu, odtud přesídlili do Polska, kde se Svätopluk pravděpodobně narodil.³⁵ Po něm se zde vystřídali Jakub Klöss (1614-1616) a Daniel Schultz (1617-1622). Rozvoj knihtiskařství v Levoči nastává až s příchodem rodiny Brewerových (Breuerových). Ti vydali 414 latinských, 330 maďarských, 136 německých, 75 slovenských a 2 řecké knihy. Mezi nimi byl spis Jana Amose Komenského Orbis Pictus z roku 1685 ve čtyřech jazycích. Prvním tiskařem z této rodiny byl Vavřinec. Působil v letech 1624 – 1664 a vydal více než 300 knih.³⁶ Požár Levoče roku 1747 poničil větší část strojového zařízení. Použitelné díly odkoupil kníže František Károlyi z Nagy Károly a tím Brewerovská tiskárna skončila. Dalším levočským tiskařem byl až roku 1776 Michal Podhoránszky. Neměl však úroveň předchozího tiskaře. Nicméně tiskne jen s menšími obtížemi s cenzurou až do roku 1803, kdy si otevřel konkurenční knihtiskárnu Jozef Karol Mayer. Mayerovu tiskárnu 1815 přebírá Werthmüller, který se stává pro Podhoránszkého už moc velkou konkurencí.³⁷ Werthmüller tiskl i tak angažované záležitosti jako Žjadosť Slovenského Národu, formulované Štúrem, Hurbanem a Hodžem.³⁸ Levoča nabyla na významu také podporou slovenského národního obrození. V 40. letech se stává díky lyceu centrem národního hnutí na východním Slovensku. Město se mohlo pochlubit lyceem, kam přešli štúrovci po Štúrově sesazení z bratislavského lycea. Zde působil od 30. let 19. století profesor Michal Hlaváček, který sem přišel z Bratislavy.³⁹ Z tiskárny Jana Werthmüllera pochází právě almanach levočského lycea *Jitřenka* (r. 1840).⁴⁰

Důležitou kulturní událostí bylo založení Spišského muzea v Levoči roku 1886, kdy byla pro instalaci sbírek získána místnost na radnici. Jeho vznik byl úzce spojen s činností Spišského dějepisného spolku. Roku 1904 muzeum vstoupilo do Krajinského svazu muzeí a knihoven a o dvacet let později do Svazu československých muzeí na Slovensku. V 50. letech byla získána budova radnice pro účely muzea a v roce 1959 v ní byla otevřena nová expozice.⁴¹ Při příležitosti 130. výročí příchodu Štúrovců do Levoče se otevřela nová expozice ve srubu v Kohlwaldu, který byl později vyhlášen za krajinnou kulturní památku. Muzeum má od 70. let k dispozici nové objekty – Hainův dům a dům Majstra Pavla.⁴²

V letech 1848 – 1849 se po revočních událostech v Pešti mnohé změnilo. Město se rozdělilo na dva tábory. První tábor podporoval revoluční hnutí a jeho členi bývali označováni

³⁵ MIŠIANIK, Ján, Dejiny levočského kníhtlačiarstva, Trnava, 1945, s. 11

³⁶ Tamtéž, s. 25-26

³⁷ Tamtéž, s. 31-32

³⁸ Tamtéž, s. 36

³⁹ SUCHÝ, Michal, Dejiny Levoče I, Košice, 1974, s. 362

⁴⁰ Tamtéž, s. 364

⁴¹ MARCINKOVÁ, Jarmila, Spišské múzeum Levoča 1886 – 1996, Levoča, 1996, s. 5-6

⁴² Tamtéž, s. 7

jako „barikádníci“. V druhém táboře se nalézali příznivci císaře, kterým se říkalo „pečovičovci“. Do Levoče dolehly zprávy o chystaném vpádu generála Schlicka z Haliče do Uher. Nejprudčeji reagovali studenti, kteří v revoluci viděli hlavně uherské hnutí, které nemá žádný vztah ke slovenské národnosti. Pořádali tajná shromáždění, která ale byla prozrazena a v květnu roku 1848 začalo vyšetřování a koncem měsíce bylo uzavřeno levočské lyceum. Vládní komisař Ladislav Csáky nařídil odevzdat zbraně na radnici.⁴³ V následujících měsících musela Levoča několikrát poskytovat zázemí vojsku. Jako sídlo župy musela zajistit dostatečné zásobování, což nebylo možné. Na začátku roku 1849, když zde pobývali slovenští dobrovolníci, vypukl v Klášterní ulici požár, který jim byl dáván za vinu, neboť již od začátku byly vztahy mezi nimi a místními obyvateli velmi napjaté. Byla na ně podána stížnost, která byla zamítnuta s tím, že neby slovenských dobrovolníků a jejich pomoci, měl by požár dalekosáhlejší důsledky.⁴⁴ O necelé dva měsíce později obsadil město podmaršál Vogel, který nechal uvěznit městskou radu kromě starosty kvůli podezření ze spolupráce s nepřítelem. Od listopadu 1849 se městská rada řídila novými bachovskými zákony.⁴⁵

Levoča ve 20.století

V průběhu první světové války došlo v Levoči k hlasování, kdy mělo prokázat věrnost Uhersku. Obyvatelé Levoče ale hlasovali pro vytvoření Československa. Na začátku listopadu zde ale vznikla národní rada, která musela složit přísahu věrnosti Uhersku. Dne 16.prosince obsadilo město československé vojsko. Správu města měl v rukou nově zřízený československý národní výbor. Dne 7.ledna 1919 byla Levoča po příchodu československého župana začleněna do Československa.⁴⁶

Za Druhé světové války tu vznikla partyzánská skupina, později známá jako rota partyzánského oddílu kpt. V.A.Kvitinského. Dne 27.ledna 1945 byla Levoča osvobozena Sovětskou armádou a 1.čsl. armádním sborem. Po únoru 1948 následovala jako všude v Československu socializace hospodářství, budování nového průmyslu a rozmach bytové výstavby.⁴⁷

---

⁴³ CHALUPECKÝ, Ivan, Dejiny Levoče II, Košice, 1975, s.14

⁴⁴ Tamtéž, s.25

⁴⁵ Tamtéž, s.33

⁴⁶ Tamtéž, s.67-68

⁴⁷ CHALUPECKÝ, Ivan – RUSNÁK, Ernest, Levoča a okolie, Košice, 1985, s.9

Památky

Po požárech 1332 a 1342 a po velké morové epidemii 1334 bylo město obnovené – zástavba překročila původní pravidelný obdélník.⁴⁸ O nejstarších stavbách v Levoči se předpokládá, že byly dřevěné. Dřevěné stavby se zde nacházely ještě na konci 17.století. Z měšťanské gotické architektury se dochovalo minimum kvůli dalším požárům v 16.století. Po nich převládl renesanční sloh.⁴⁹ Pro své architektonické památky bylo centrum Levoče vyhlášeno v roce 1950 městskou památkovou rezervací. Od roku 2009 je zapsané na seznamu Světového dědictví UNESCO.

Zaniklé památky

Kartuziánský klášter

V polovině 15.století byl v Levoči kostel a klášter kartuziánů, kteří sem přišli ze Skaly. Nacházel se v Dlouhé ulici (Kukorelliho ulica dnes), na místě, kde byla později vojenská nemocnice. Tento klášter se nazýval Novým nebo Malým. Po odchodu kartuziánů, stejně jako Velký klášter při starém minoritském kostele, byl využíván pro hospodářské účely města.

Kostel svaté Alžběty

Tento kostel se nacházel před hradbami města. Byl zbourán Levočany v čase bojů s Kežmarkem v roce 1532, aby se nemohl stát výchozím bodem pro útok na město. Oltář svaté Alžběty byl přenesený do chrámu svatého Jakuba. Tento kostel patřil špitálu malomocných (Siechhaus), který se nacházel nedaleko dnešního nádraží na místě nazývaném „Červená hižka“.⁵⁰ Byl udržovaný bratrstvem na podporu chudých a existoval do začátku 18.století.

Kostel svatého Jána a kostel svatého Mikuláše

Byli postaveny mimo areál středověkého města. Před výstavbou kostelů ve městě byly pravděpodobně hlavními svatostánky Levočanů. Svatomikulášský oltář byl stejně jako oltář svaté Alžběty přenesen do chrámu svatého Jakuba.⁵¹

---

⁴⁸ SUCHÝ, Michal, Dejiny Levoče I, Košice, 1974, s.91

⁴⁹ Tamtéž, s.93-94

⁵⁰ Tamtéž, s.89 - 90

⁵¹ HROMADOVÁ, Ludmila, Levoča.Pamiatková rezervácia, Bratislava, 1979, s.13

Dochované památky

Hradby

Předpokládá se, že město bylo na jedné straně ohraničeno hradbou a na druhé jen příčnou ulicí, která vedla od starého kostela minoritů k hradbám. Opevnění pochází z období kolem roku 1310.⁵²

Vyšná a Nižná brána byly vybaveny padacím mostem a vodním příkopem. Kromě nich tu byla Menhardtská brána, o které je prokázáno, že v roce 1603 byla zavřená kvůli poškození, způsobeným posledním požárem roku 1599. Ve fortifikačním systému bylo 15 věží a bašt, (za věže např. Pap, Hrubá věž, Putscherova věž, Sedmá, Klášterní, věž Ostrý kút, věž Klanschaff, Spálená věž, Snecken). Do dnešní doby se jich dochovalo šest⁵³ Nejstarší bašty pocházely ze 14.století. Směrem do města byly otevřené, aby je nepřítel po jejich dobytí nemohl použít jako opěrný bod. V letech 1370 – 1410 byla Levoča údajně opevněná v plném rozsahu.⁵⁴ Hradby sestávají z dvou pásů zdí. Vnitřní pás je vysoký až 8 metrů, za ním je parkán široký 4,5 - 6 metrů, hradby zakončuje parkánová zeď.⁵⁵

Před hradbami byl příkop, který bylo možné v případě nebezpečí napustit vodou. Opevnění bylo svěřeno hlavně řemeslnickým cechům.⁵⁶ V 16. a 17.století se fortifikační systém obměňoval podle vývoje techniky. Dnes jsou hradby dochovány téměř okolo celého města. Původně byly delší než 2,5 km.

Kostel minoritů (gymnaziální kostel)

Jeho počátky jsou datovány v Lányiově kronice z 19.století do roku 1308. Původně byl zasvěcen svatému Ladislavovi. Kostel je spojen se jménem knížete Ladislava Danka (někdy ztotožňován s Ladislavem Dončo, spolupracovníkem Karla Roberta proti uherské oligarchii). Původně zde měla stát jen kaple, a to na místě dnešní sakristie. Byly vedeny dohady, zda byl chrám postaven v tu samou dobu jako kostel svatého Jakuba nebo zda byla nejprve postavena část svatojakubského kostela a teprve potom začala stavba kostela druhého. Podle Ludmily Hromadové byl stavěn ve třech etapách. V první etapě byly postaveny zdi presbytáře do výšky přípor. Pak od poloviny 14.století byl presbytář zaklenut a stavba pokračovala

---

⁵² Tamtéž, s.17

⁵³ SUCHÝ, Michal, Dejiny Levoče I, Košice, 1974, s.98

⁵⁴ Tamtéž, s.100

⁵⁵ CHALUPECKÝ, Ivan – RUSNÁK, Ernest, Levoča a okolie, Košice, 1985, s.9

⁵⁶ SUCHÝ, Michal, Dejiny Levoče I, Košice, 1974, s.101

obvodovými zdmi přední části. Třetí etapa, probíhající v 2.polovině 14.století, spočívala v dostavbě a zaklenutí.⁵⁷

Kostel svatého Ducha (nový kostel minoritů)

Tato stavba se nachází při Vyšné (Košické) bráně a stojí údajně na místě původního kostela z 12.století. V sanktuáriu má být v některém z kamenů vytesané datum 1412, které prý označuje rok vzniku kostela. Vedle kostela se nacházel chudobinec (hospitale pauperum). V 17.století získali i tento kostel minoriti a starý minoritský kostel připadl jezuitům.⁵⁸ Po rozsáhlém požáru roku 1747 byl nově vystavěn v pozdně barokním slohu. Nástěnné malby v interiéru, pocházející z let 1758 – 1763, jsou dílem Andreje Ignáce Trtiny. Na hlavním oltáři je obraz levočského malíře Jozefa Czauczika, znázorňující Seslání Ducha svatého.⁵⁹

Kostel na Mariánské hoře (Marienberg)

Podle nepodložených údajů zde existoval už ve 13.století kostelík zasvěcený svatému Duchovi, který se stal mariánským až v 15.století. Podle kronik zde byla roku 1247 postavena kaple na podnět faráře. Díky faráři Heinrichu de Leucza byla v roce 1311 opravena. Zhruba do této doby se datují počátky místního mariánského kultu. V druhé polovině 15.století se zjistilo, že stavbě hrozí zřícení a přistoupilo se k přestavbě a rozšíření (v letech 1466 – 1494), kterou hradil z příjmů fary levočský farář Servác. Za nedlouho zde byla postavena poustevna, jejímiž prvními obyvateli byli kartuziáni, kteří zároveň vykonávali jakýsi dohled nad kostelem.⁶⁰ Město občas kostelu přispívalo finančním obnosem, ale z obavy, aby se pěněžní dar nestal pravidlem, uzavřelo dohodu s farářem, podle které má kostel na starosti výhradně on (1513). V období reformace zájem o kostel upadal a byla dokonce stanovena pokuta poutníkům za průchod městem. Kvůli značnému poškození byl kostel přebudován v letech 1698, 1766, 1780.

Na příkaz Josefa II. byl kostel roku 1787 uzavřen. Socha Panny Marie byla dočasně přenesena do farního kostela.⁶¹ Zpátky byla přenesena při růžencové slavnosti roku 1809, zároveň tak byly obnoveny mariánské poutě. O deset let později byl kostel opět přebudován. Za kostelem byla roku 1842 postavena řecko-katolická kaple Neposkvrněného početí.⁶² Roku 1869 byla znovuvybudována kostelní věž a o třináct let později byly obnoveny boční kaple.

⁵⁷ HROMADOVÁ, Ľudmila, Levoča.Pamiatková rezervácia, Bratislava, 1979, s.29

⁵⁸ SUCHÝ, Michal, Dejiny Levoče I, Košice, 1974, s.88 - 89

⁵⁹ HROMADOVÁ, Ľudmila, Levoča.Pamiatková rezervácia, Bratislava, 1979, 1979, s.34

⁶⁰ JURIK, Rudolf, Mariánska hora v Levoči, Levoča, 1948, s. 11 - 12

⁶¹ Tamtéž, s. 18-20

⁶² Tamtéž, s. 23-24

V létě 1879 se do kostela vloupali zloději a ukradli cennosti darované sošce Panny Marie. Nikdy nebyli vypátráni.⁶³ Roku 1906 se přistoupilo ke zbourání starého a vybudování nového kostela. Stavbu provázely těžkosti jako nedostatek odborné pracovní síly, špatné podmínky pro dovoz materiálu a další. Dne 16.října 1908 se zhroutila právě dostavěná věž.⁶⁴ Kostel byl dostaven o šest let později v neogotickém slohu. Gotická soška Panny Marie vznikla pravděpodobně v 1.polovině 14.století. Je vysoká 148 cm. Na konci 18. Století byla znovu pozlacena a roku 1900 byla korunována zlatou korunou, kterou jí darovali Košičané. Roku 1934 jí byla koruna ukradena spolu s dalšími předměty.⁶⁵

Levočské náměstí

Rozloha 4,4 ha z něj dělá jedno z největších středověkých náměstí tohoto typu na Slovensku.

Uprostřed náměstí se nachází farní kostel, radnice, škola s obchodním domem, evangelický kostel a park. Obklopeno je šedesáti měšťanskými domy, z nichž většina pochází ze 14. a 15.století. Tyto domy původně stály samostatně, měly tři části – obytnou, výrobní či obchodní a hospodářskou.

Thurzív dům (č.7)

Je jedinou necírkevní stavbou v Levoči s renesanční atikou. V roce 1824 byl přebudován a začátkem 20.století získal dnešní vzhled i sgrafita, znázorňující erby Turzovců, Čákiovců, Spišské župy a města Levoče. Nachází se zde část Státního oblastního archivu v Levoči.⁶⁶ Novorenesanční sgrafitovou fasádu získal v roce 1904. V druhém patře je nástěnná malba od Jozefa Czuczika. Dnes je zde sídlo Státního oblastního archivu v Levoči.

Dům Majstra Pavla z Levoče (č.20)

Hlavní obytná část domu byla oddělena od dílen. Poslední část domu sloužila hospodářským účelům a ze začátku byla jen dřevěná. Po Mistru Pavlovi zde bydlel kameník Urbanovič a pak mistr krejčí.⁶⁷ Dnes je v tomto domě Muzeum Majstra Pavla.

---

⁶³ Tamtéž, s. 26-27

⁶⁴ Tamtéž, s. 36

⁶⁵ Tamtéž, s. 42

⁶⁶ CHALUPECKÝ, Ivan – RUSNÁK, Ernest, Levoča a okolie, Košice, 1985, s.12

⁶⁷ HROMADOVÁ, Ludmila, Levoča.Pamiatková rezervácia, Bratislava, 1979, s.22

Budova čp. 26

V ní byla do svého zániku v polovině 19.století umístěna již zmíněná Brewerovská tiskárna. Vyšly zde například spisy Jana Amose Komenského, učebnice, levočské kalendáře a další.

Hainův dům (č.40)

Koncem 17.století patřil kronikáři Gašparu Hainovi. Později zde bylo umístěno lyceum Štúrovců. V přízemí byla 5.června 1921 založena místní organizace KSČ. Při renovaci byly objeveny malby z 16. a 17.století a goticko-renesanční portál z roku 1530. Dnes je zde expozice patřící Spišskému muzeu.

Krupekův dům (č.44)

Na jeho fasádě se nachází malby z druhé poloviny 16.století, které znázorňují iluzivní architekturu, vyplněnou kazetami. Dále je zde vyobrazen svatý Šebestián, svatá Metercia a svatý Kryštof.

Vedlejší dům (č.45)

V tomto domě sídlila lékařská rodina Spillenbergů. Nejznámějším z nich je asi Samuel Spillenberg, který je významný spíše pro Spišskou Teplici, protože tam roku 1613 založil papírnu, fungující až do roku 1885.

Městské divadlo (č.54)

Před tím se zde nalézal městský hostinec, postavený roku 1590 přestavbou měšťanského domu. V 18.století sloužil dům jako kasárna. V letech 1841 – 1853 bylo v zadní části vybudováno divadlo.

Velký župní dům (č.59)

Je dílem architekta Antona Povolného z Egeru (1806–1826), který vycházel z předchozích návrhů stavby, ale zároveň zde uplatnil klasicistní sloh s orientálními prvky. Sochařská výzdoba průčelí byla provedena podle návrhu Ignáce Čecha z roku 1832. V medailonech na fasádě jsou umístěny busty klasických filozofů. Budova byla administrativním centrem Spišské župy. Kromě administrativních místností se zde nacházel byt podžupana, věznice a sklady. Před tím sloužil jako župní dům č.60, který byl roku 1913 adaptován na archiv. Dnes

se mu říká Malý župní dům.⁶⁸ Velký župní dům byl od 16. století až do konce roku 1922 sídlem Spišské župy.

Chrám sv. Jakuba

Má trojlodní prostor. Dostavěn byl na konci 14.století na místě staršího chrámu. V roce 1392 k němu přibyla kaple svatého Juraje. Původní věž byla tak zničená, že v 18. Století bylo rozhodnuto o výstavbě nové v neogotickém slohu, která byla dokončena roku 1858. V druhé polovině 19.století byly pod omítkou objeveny fresky z druhé poloviny 14.století, které znázorňují sedm skutků milosrdenství. Nachází se zde oltáře sv.Jakuba st. Apoštola, sv.Janů, sv.Anny, sv.Petra a Pavla, sv.Mikuláše, sv.Kateřiny, sv.Michaela Archanděla, oltář 14 pomocníků v nouzi, oltář Dobrého pastýře, sv.Panny Marie Sněžné⁶⁹, oltář Narození Páně, Vir Dolorum Matyáše Korvína⁷⁰, oltář dvou Marií, sv. Alžběty Durynské, Panny Marie Loretánské, sv. Jana Nepomuckého, sv.Kateřiny z Vyšných Repáš.

Za varhanní emporou byly v roce 1956 nalezeny pozdně renesanční malby, znázorňující alegorie Víry, Naděje, Lásky a Spravedlnosti. Dále se v chrámu nachází epitafy od 14.století až do 18., např. Jána I.Thurza (1508), Jána II.Thurza (1558), Kryštofa III.Thurza (1614), Stanislava Thurza Matuše Rompauera (1640) nebo Juraje Girschnera. Výzdoba varhan a kazatelny pochází od truhláře Andreama

Hertela a sochaře Hanse Schmiedta a byla zhotovena v letech 1623 – 1624. Přestavbu v období 1866 – 1867 měl na starosti Ľudovít Moser.⁷¹

Levočská radnice

Budova vznikla v 15.století. Byla zdevastována při požárech v letech 1550, 1599. Roku 1615 byla rozšířena o jižní část a podloubí. Malby na fasádě představují ctnosti např. opatrnost, udatnost, trpělivost, střídmost nebo spravedlnost. Stavba radnice je propojena se zvonící postavenou v letech 1656 – 1661. V radnici v prvním patře je výstava pod záštitou Spišského muzea. V roce 2011 zde byla uspořádána výstava k tématu levočské bílé paní, která je zde vyobrazena (jde o Julianu Korponayovou, která vpustila do města nepřátelská císařská vojska).

---

⁶⁸ CHALUPECKÝ, Ivan – RUSNÁK, Ernest, Levoča a okolie, Košice, 1985, s.19

⁶⁹ Údajně je památkou na setkání Jagellonců v Levoči.

⁷⁰ Matyáš Korvín navštívil Levoču v roce 1474.

⁷¹ Reštaurátorská tvorba oblastního reštaurátorského ateliéru v Levoči 1995 – 2000. Levoča, 2001, s.85

Pranýř na náměstí

Pochází pravděpodobně z 16.století a byl využíván pro odsouzence za menší prohřešky. Jeho původní místo bylo tam, kde se dnes nachází evangelický kostel. Pak byl přesunut na místo, kde dnes stojí nemocnice. Městu byl darován rodinou Probstnerových v roce 1933.

Obchodní dům

Původně zde byla umístěna škola. Přestavby v 19.toletí přizpůsobily budovu pro účely gymnázia. Později zde byla cukrárna, restaurace a pak i byty. V dnešní době je využívána pro administrativní účely.

Evangelický kostel

Tato stavba vznikla v klasicistním stylu podle návrhu Antona Povolného v letech 1825 – 1837 stejně jako budova Velkého župního domu.⁷² Má půdorys řeckého kříže a je završen mohutnou kopulí. Je zde umístěn oltářní obraz od Jozefa Czauzika, na kterém je znázorněn Ježíš, který kráčí po vodě.

Seznam literatury

HROMADOVÁ, Ludmila, Levoča.Pamiatková rezervácia, Bratislava, 1979.

CHALUPECKÝ, Ivan, Dejiny Levoče II, Košice, 1975.

CHALUPECKÝ, Ivan – RUSNÁK, Ernest, Levoča a okolie, Košice, 1985.

JURIK, Rudolf, Mariánská hora v Levoči, Levoča, 1948.

MARCINKOVÁ, Jarmila, Spišské múzeum Levoča 1886 –1996, Levoča, 1996.

MIŠIANIK, Ján, Dejiny levočského kníhtlačiarstva, Trnava, 1945.

Reštaurátorská tvorba oblastného reštaurátorského ateliéru v Levoči 1995 – 2000. Levoča, 2001.

---

⁷² HROMADOVÁ, Ludmila, Levoča.Pamiatková rezervácia, Bratislava, 1979, s.34